

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม “ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำ ประเทศไทย”

Cultural Landscape of the Pathway Along the Water's Edge District in Thailand

วรศักดิ์ เหลืองสุวรรณ¹ สุพัฒน์ บุญฤทธิกิจ^{2*} รตินันท์ วิรัชต์³

^{1,2,3} ภาควิชาสถาปัตยกรรมและการวางแผน คณะสถาปัตยกรรม ศิลปะและการออกแบบ
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

Worasak luangsuwan¹, Suphat Bunyarittiki^{2*}, Ratinan Virachati³

^{1,2,3} Department of Architecture and Planning, School of Architecture Art and Design,
King Mongkut Institute of Technology Ladkrabang

* Corresponding author, Email: suphat.bu@kmitl.ac.th

Received: 09/09/2021

Revised: 12/10/2021

Accepted: 01/12/2021

บทคัดย่อ

การพัฒนาเมืองที่ติดกับแหล่งน้ำทุกประเภทในประเทศไทย มักได้รับการออกแบบก่อสร้างด้วยโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ในหลากหลายเทคนิค จนนำไปสู่การเลือกใช้เทคนิคที่คล้ายคลึงกันทั่วประเทศ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าความตระหนักรู้ถึงวิถีชีวิตผ่านย่านที่มีคุณค่ากับที่ดินติดกับแหล่งน้ำนั้นยังไม่ได้รับการกล่าวถึง ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมแม่น้ำประเทศไทยในประเด็นของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอาชีพและการเดินทางของวิถีชีวิตในรูปแบบดั้งเดิมหรือปัจจุบัน หากไม่รีบเก็บรักษาหรือนำเสนอเป็นประเด็นความรู้จะสูญหายไปได้ในที่สุด ดังนั้นจึงได้นำเสนอมิติให้เกิดการเก็บข้อมูลและเก็บรักษาคุณลักษณะไทย เพื่อในอนาคตหากมีผู้สนใจจำต้องออกแบบพื้นที่ดังกล่าว จะได้เป็นข้อพิจารณาในการสำรวจเพื่อรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมนี้ไว้ การศึกษาครั้งนี้สามารถแบ่งทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำจากผลจากรูปแบบของแหล่งน้ำเป็น 3 ประเภท คือ 1) “แหล่งน้ำที่เป็นสายมีการไหลเป็นทาง” มีสามหมวดย่อยได้แก่ ขนาดเล็กคือลำเหมือง รางระบายน้ำ ขนาดกลางคือคลอง และขนาดใหญ่คือแม่น้ำ 2) “เกิดจากน้ำนิ่ง บ่อ หนอง สระ” มีสองหมวดย่อย หมวดแรก คือ นา หนอง สระขนาดเล็ก หมวดสอง คือ สระขนาดกลางใหญ่ และ 3) “แหล่งน้ำ ทะเล” ได้แก่ ปากแม่น้ำ ชายหาด”

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทางเดิน ริมน้ำ

Abstract

Reinforce concrete structures such as retention edge or pathway along the water's edge district as a part of city development in Thailand are normally implemented as a typical design of one for all. Interestingly, there are hardly research in this particular value character of the district on the other hands, there are lots of research in way of life. This kind of reinforce concrete pathway always serves as a main circulation in the community as well as a part of cultural landscape of the country which is essential consideration as a connectivity element reflecting district value and the relationship between life, occupation, and community heritage. The intention of this study is to document interesting character of the reinforce concrete pathway along the water's edge district for designer to realize that how important is a cultural landscape element effecting our heritage. The research is divided into three parts according to physical characters of water's edge community. The first is stream flow comprising of the small size - mine shaft and drainage chute, the medium size – canal, and the large one is river. The second is still waters of ponds, ponds, and ponds, which have two types: one is paddy fields, small ponds, and the other is medium-large pools. The last is sea source, which are estuary and beach.

Keywords: Cultural Landscape, Pathway, Waterfront

1. ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำ ประเทศไทย

บทความนี้เป็นบทความเพื่อเสนอแนะมุมมองในมิติที่เชื่อมโยงความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ริมน้ำ (Waterfront) ในพื้นที่เมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการก่อสร้างบริเวณพื้นที่ริมน้ำเรียบร้อยแล้วกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape) ที่มีอยู่ในพื้นที่ปัจจุบัน ถ้าหากลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมสูญหายไปความเป็นเอกลักษณ์ของภูมิทัศน์ย่อมจะหายไปด้วย ในการนำเสนอบทความนี้เป็นการนำเสนอภาพที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ริมน้ำ “ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำกับพื้นดิน” แยกตามประเภทของแหล่งน้ำและตามลักษณะของแต่ละท้องถิ่นทั่วประเทศ

1.1 ประเด็นที่หนึ่ง ด้านพื้นที่ริมน้ำเฉพาะทางเดินช่วงต่อเชื่อม

เมื่อพิจารณาความสำคัญของการพัฒนาเมืองริมน้ำหลังยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม (Waterfronts in Post-industrial cities) จากหนังสือที่เขียนโดย Richard Marshall (2001) ได้กล่าวถึงการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำออกเป็น 4 หมวด คือ 1) ยุคของพื้นที่เมืองร่วมสมัยที่ถูกสร้างกระทำการ 2) การต่อเชื่อมของพื้นที่ริมน้ำ ที่เมืองแวนคูเวอร์ และซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย รวมถึงความซับซ้อนของเมืองริมน้ำ (Urban waterfront) 3) การทำให้เมืองมีภาพจำ และเมืองท่าคลังสินค้า และ 4) การทำเมืองริมน้ำใหม่ในพื้นที่ย่านเมืองเก่า จากแนวคิดของ World Heritage Cities: Amsterdam and Havana และตัวอย่างจากพื้นที่ริมน้ำ เมืองบอสตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา รวมถึงประวัติศาสตร์และยุคต่าง ๆ ของเมืองริมน้ำ จะทำให้เห็นถึงความเจริญและการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนา

ในเดือนเมษายน ค.ศ. 2003 ที่โรงแรมโซลทวินทาวเวอร์ กรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดงานสัมมนาเชิงปฏิบัติการนานาชาติ โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในหัวข้อ “Water Based Cities: Planning and Management” จากรายงานสืบเนื่องในงานสัมมนาเชิงปฏิบัติการ มีเนื้อหาเน้นไปทางด้านลักษณะเมืองที่มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำเป็นประเด็นสำคัญ ภาพรวมในการนำเสนอ ประเด็นแรก คือ เมืองน้ำและการพัฒนาจากอดีตแต่ละประเทศ ประเด็นที่สอง คือ มิติทางประวัติศาสตร์และการวางแผนพัฒนาปัจจุบันของเมืองน้ำโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก ประเด็นที่สาม คือ ประวัติเมืองที่มีความสัมพันธ์กับน้ำของประเทศญี่ปุ่น และนานาประเทศ ประเด็นที่สี่ คือ การตั้งถิ่นฐานของเมืองน้ำในประเทศมาเลเซีย นอกนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเมืองที่อยู่ริมน้ำในประเทศไทยทั้งหมด ผลจากการนำเสนอทำให้เห็นถึงการตระหนักในด้านการพัฒนาเมืองที่อยู่ร่วมกับน้ำที่เน้นไปที่เมืองขนาดใหญ่เป็นสำคัญ

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาจนกลายเป็นเมืองอาศัยความเจริญเป็นตัวขับเคลื่อนแทบทั้งสิ้น ประเด็นที่น่าสนใจ คือ ประเทศไทยให้ความสำคัญในภาพกว้างมากกว่าลักษณะพื้นที่ขนาดเล็ก โดยเฉพาะทางเดินเชื่อมต่อ ตัวอย่างพื้นที่ริมน้ำที่สำคัญในอดีตที่เรือนหายไปแล้ว ภาพวิถีชีวิตริมคลองที่การค้าขายของเรือหลายลำที่บรรทุกมาจอดริมตลิ่งช่วงน้ำลด เรือจอดผูกไว้กับเสาไม้ปักบนดินเลน และประเด็นที่สำคัญคือ ทางเดินต่อจากเรือที่น้ำลดลงแล้วเดินขึ้นบ้านด้วยแผ่นไม้กระดานพาดไปยังเรือนแต่ละเรือน

ภาพที่ 1 การค้าริมคลองในอดีต (ส.พลายน้อย, 2544)

1.2 ประเด็นที่สอง ด้านพื้นที่รับน้ำเฉพาะทางเดินช่วงต่อเชื่อม ที่มีผลต่อเอกลักษณ์อันนำไปสู่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” ความหมายแรกในโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม คือ “เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ อันมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางด้านความงาม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงต้นกำเนิดและพัฒนาการของสังคมหนึ่ง ๆ ผ่านทางลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของพื้นที่” (คณะทำงานโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, 2548, น.2) ในความหมายที่สองคือ ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นสิ่งที่ผู้คนในกลุ่มถือร่วมกัน (ค่านิยม) และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญอกงาม และพัฒนาสังคมของมนุษย์” กล่าวโดยรวมทั้งสองความหมายจะเน้นถึง “ภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ให้เห็นถึงต้นกำเนิดและพัฒนาการของสังคมหนึ่ง ๆ ผ่านทางลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของพื้นที่และมีคุณค่าทางด้านความงามจนเกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์”

ภาพที่ 2 แสดงการค้าขายทางน้ำของเรือริมคลองที่ฝั่งหนึ่งเป็นกลุ่มเรือน ร้านค้า วัด และอีกฝั่งหนึ่งเป็นทางเดินลานดินริมตลิ่งที่ให้เรือสามารถเทียบเกยบนดินได้โดยตรง ลักษณะเอาหัวเรือจอดเข้าเกยริมตลิ่งดินทุกลำและสามารถเดินขึ้นฝั่งได้ทันที ภาพที่ 3 เรือแพริมแม่น้ำที่จอดแพห่างจากฝั่งริมตลิ่งดินขึ้นลงตามลำน้ำ ซึ่งมีไม้กระดานพาดจากแพเชื่อมต่อไปยังริมตลิ่งสูงและมีทางเดินเฉพาะแพขึ้นไปยังผืนดินด้านบนของแพแต่ละหลัง ส่วนภาพที่ 4 เรือขนท่อนไม้โก่งกาง ที่เตรียมขนขึ้นเข้าโรงเก็บเพื่อเตรียมเผาลานต่อไป เข้ามาจอดเทียบลานดินที่เป็นส่วนเชื่อมกับคุขนาดเล็ที่ขุดแยกออกมาจากคลอง มีความสูงพอดีกับเรือ ทางเชื่อมนี้จึงมีลักษณะที่เป็นลานดินใหญ่เพื่อใช้ขนท่อนไม้โก่งกางเป็นหลัก

ภาพที่ 2 การค้าริมคลองในอดีต (ส.พลายน้อย, 2544)

ภาพที่ 3 เรือนแพ และสวนผักริมตลิ่งแม่น้ำ (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2529)

ภาพที่ 4 เรือบรรทุกไม้โก่งกาง จังหวัดสมุทรสงคราม (นิดดา หงษ์วิวัฒน์, 2544)

2. ประเภทของพื้นที่ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำ ประเทศไทย”

การรวบประเภทของพื้นที่ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำ ประเทศไทย” ได้พิจารณาประเภทแหล่งน้ำหรือพื้นที่น้ำ (Water body) โดยแบ่งตามการกำเนิด ได้แก่ จากธรรมชาติ มหาสมุทร ทะเล แม่น้ำ ลำธาร ทะเลสาบ หนอง บึง และจากมนุษย์สร้าง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำ คลองขุด ลำเหมือง (“แหล่งน้ำ”, *วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี*) แบ่งตามระบบนิเวศขนาดใหญ่ ออกเป็นน้ำจืดและน้ำเค็ม และแบ่งตามลักษณะแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ได้แก่ น่าน้ำ และน้ำไหล (ครองขวัญ ปานปน, ม.ป.ป.) ในการนำเสนอครั้งนี้ได้จำแนกออกเป็น 3 กลุ่มตามลักษณะแหล่งน้ำ ประกอบด้วย 1) แหล่งน้ำที่เป็นสายมีการไหลเป็นทาง 2) แหล่งน้ำที่เกิดจากน้ำนิ่ง นา บ่อ หนอง สระ และ 3) แหล่งน้ำทะเล ชายหาด ปากแม่น้ำ

2.1 แหล่งน้ำที่เป็นสายมีการไหลเป็นทาง

2.1.1 ขนาดเล็ก ระบบลำเหมือง รางระบายน้ำ

ก. ขนาดกว้างไม่เกิน 0.5 เมตร สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ภายในบ้านและนอกบ้าน

ประเภทภายในบ้าน เกิดจากการบดอัดแน่นของพื้นดินจากน้ำหยดบริเวณแนวชายคารอบตัวบ้าน จะมีขนาดไม่เกิน 0.3 เมตร ลักษณะเป็นเส้นทางที่ชัดเจนจากแนวร่องน้ำหยด อาจมีการขุดขยายร่องให้มีความชัดเจนเป็นระบบระบายน้ำเชื่อมต่อไปกับพื้นที่สวนครัวข้างรั้ว หรือทางน้ำที่ระบายออกจากห้องน้่านอกบ้านไหลมารวมกัน มีความสมบูรณ์ในการระบายน้ำผิวดิน ดังภาพที่ 5 หรือในภาพที่ 6 เป็นการขุดลำรางน้ำห่างออกจากตัวบ้าน ด้วยความที่พื้นที่บ้านมีขนาดใหญ่จึงไม่มีการเชื่อมระบบน้ำเข้าหากัน มีความไม่สมบูรณ์ในการระบายน้ำผิวดิน ปล่อยให้ซึมลงดินตามธรรมชาติ พบการวางไม้เนื้อแข็งพาดสำหรับการใช้งานขนย้ายสิ่งของต่าง ๆ

ภาพที่ 5 บ้านข้างวัดปลายนาหลวง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 6 บ้านศรีมาศ พิชณุโลก

ประเภทภายนอกบ้าน ซึ่งในภาพที่นำเสนอเป็นบริเวณลำเหมืองในนาทางภาคเหนือ ลักษณะเป็นลำรางขนาด 0.3 – 0.5 เมตร ที่ขุดบริเวณเชิงนาเพื่อปล่อยให้น้ำไหลเข้านา บริเวณลำเหมืองนี้จึงเป็นดินอัดแน่นแต่ยังมีหญ้าขึ้น ด้วยขนาดที่เริ่มกว้างและมีความสูง จึงได้นำไม้กระดานขนาดใหญ่มาพาดเพื่อให้เดินข้ามได้สะดวก (ภาพที่ 7) อีกตัวอย่างหนึ่งคือหมู่บ้านไผ่ปง จังหวัดลำปาง (ภาพที่ 8) เป็นลำรางเรียบริมถนนภายในหมู่บ้านที่มีขนาดกว้างขึ้น เพื่อรองรับปริมาณน้ำในช่วงหน้าฝนที่มีน้ำไหลจากแต่ละบ้านและจากถนนส่วนกลาง พืชพรรณท้องถิ่นเดิมอยู่ร่วมกับลำรางและถนนคอนกรีตเสริมเหล็กนับเป็นเอกลักษณ์ทางภูมิทัศน์ที่สำคัญ

ภาพที่ 7 บ้านนาอ่าง จังหวัดแพร่

ภาพที่ 8 บ้านไผ่ปง จังหวัดลำปาง

ข. ขนาดกว้าง 0.5 – 4 เมตร

เบื้องต้นแบ่งประเภทเป็น ลำเหมืองขायหมู่บ้านและลำคูล้าธารข้างหมู่บ้าน โดยประเภทที่ 1 คือ ลำเหมืองขायหมู่บ้าน ด้วยลักษณะเป็นลำน้ำสายหลักที่ส่งน้ำไปยังบ้านต่าง ๆ จึงมีขนาดกว้างเฉลี่ย 0.5 - 2 เมตร การข้ามลำเหมืองจึงเป็นไม้เนื้อแข็งท่อนเดียววางคู่พาดเพื่อให้เดินข้ามได้ง่าย (ภาพที่ 9) หากมีความจำเป็นต้องใช้เพื่อการล้าเลียงสิ่งของ หรือมีผู้ใช้จำนวนมากจะทำเป็นสะพานหรือทางข้ามกว้างไม่เกินหนึ่งเมตร (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 9 บ้านข้างวัดช่วงกอม จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 10 บ้านข้างวัดช่วงกอม จังหวัดลำปาง

ประเภทที่ 2 คือ ลำคูล้าธารข้างหมู่บ้าน เป็นที่รวบรวมน้ำจากทั้งหมู่บ้านและชายเขาที่อยู่สูงขึ้นไป และนำน้ำไหลลงที่ราบด้านล่างและผ่านไ้อย่างรวดเร็ว จะมีขนาดใหญ่และลึกขึ้นมากมีขนาดใหญเฉลี่ย 2 – 4 เมตร บริเวณบ้านข้างวัดช่วงกอม จังหวัดลำปาง จะมีลำคูขนาดใหญ่ไหลลงไ้รวมกับลำธารธรรมชาติขนาดใหญ่ ทางเดินดินเรียบที่ขนานคูไ้ยังสะพานไม้เนื้อแข็งผสมไม้ไผ่เพื่อข้ามไ้ยังที่นาด้านล่างทำให้เห็นความสูงและความลึกของลำคูนี้ (ภาพที่ 11) ในส่วนของบ้านนาอย่าง จังหวัดแพร่ ช่วงรอยต่อของหมู่บ้านกับที่นาจะเป็นลำธารหินธรรมชาติที่ไม่มีการสร้างสะพานไ้ยังที่นาและไม่มีการสร้างโครงสร้างทางเดินเชื่อม แต่เป็นการยอมรับการขึ้นลงของน้ำที่มีมากในช่วงหน้าฝนและแห้งในช่วงหน้าน้ำ ทำให้เกิดทางเดินเชื่อมต่อไ้ยังที่นาที่แปลกตา (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 11 บ้านข้างวัดช่วงกอม จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 12 บ้านนาอย่าง จังหวัดแพร่

2.1.2 ขนาดกลาง ระบบลำคลอง ลำน้ำ

สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ระบบลำคลองบนพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง ขนาด 5 – 30 เมตร และระบบลำน้ำในภาคเหนือที่มีขนาด 20 - 40 เมตร

ประเภทที่ 1 ระบบลำคลองบนพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง ขนาด 5 - 30 เมตร ตามภาพที่ 13 - 14 ระบบคลองส่งน้ำบ้านห้วยกลด จังหวัดชัยนาท ลักษณะทางเดินเชื่อมจากคลองส่วนใหญ่เป็นสะพานคอนกรีต แต่ส่วนที่น่าสนใจคือ ทางเดินระหว่างบ้านที่บดเรียบเป็นทางเดินขนาดใหญ่ที่รถสามารถสัญจรได้ นอกจากนั้นยังพบทางเดินดินที่ปกคลุมด้วยเศษใบไม้ที่แสดงร่องรอยการเดินทางผ่านดังกล่าวอย่างงดงาม

ภาพที่ 13 บ้านห้วยกลด จังหวัดชัยนาท

ภาพที่ 14 บ้านห้วยกลด จังหวัดชัยนาท

ประเภทที่ 2 ระบบลำน้ำในภาคเหนือที่มีขนาด 20 - 40 เมตร ตามภาพที่ 15 บริเวณแม่สารป่าขาม ลำน้ำแยกจากแม่น้ำแม่กว้งบ้านท่าช้าง จังหวัดลำพูน มีความกว้างและความลึกน้อยกว่าระบบลำคลองบนพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง ชาวบ้านสร้างความเชื่อมโยงจากฝั่งบ้านที่เป็นสวนเกษตรเพื่อข้ามไปยังถนนสาธารณะของจังหวัดด้วยสะพานไม้ไผ่ ต่อด้วยทางเดินดินอัดแน่นได้ไปตามลักษณะภูมิประเทศแบบเนินของแม่สารป่าขาม ทำให้เกิดเอกลักษณ์ที่เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างชัดเจน

ภาพที่ 15 แม่สารป่าขาม ลำน้ำแยกจากแม่น้ำแม่กว้งบ้านท่าช้าง จังหวัดลำพูน

2.1.3 ขนาดใหญ่ ระบบแม่น้ำ

เน้นระบบแม่น้ำที่มีความกว้างตั้งแต่ 40 เมตรเป็นต้นไป ตัวอย่างแรกคือ แม่น้ำยมบริเวณวัดกงไกรลาส จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 16) การต่อเชื่อมทางเดินจากการสัญจรทางเรือ ผ่านระดับความสูงของตลิ่งริมน้ำที่แปรผันไปตามระดับน้ำขึ้นลง ซึ่งในช่วงน้ำลด จะมีการวางกระดานพาให้ขึ้นลงได้ง่ายไม่ลื่น

ภาพที่ 16 ช่วงแล้งบ้านตรงข้าม วัดกงไกรลาส จังหวัดสุโขทัย

ฝั่งบ้านที่เคยเห็นตลิ่งสูง จะเห็นน้ำเจิ่งไปได้ถูลานบ้านทุกหลัง เรือสามารถจอดที่บันไดขึ้นบ้านได้ทันที ส่วนพื้นที่วัด ก็เช่นกันเป็นลานเนินดินริมตลิ่งเชื่อมต่อไปยังลานดินใต้ต้นไม้ได้ แต่ในปัจจุบันกลายเป็นลานจอดรถคอนกรีตเสริมเหล็กและแนวถนนของวัดตลอดระยะทาง 200 เมตร ส่งผลต่อลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเดิมหายไปทันที อย่างที่ไม่ได้สามารถนำมา ร่วมกับการออกแบบสมัยใหม่ได้เลย (ภาพที่ 17)

ภาพที่ 17 ช่วงน้ำเต็ม บ้านตรงข้าม วัดกงไกรลาส จังหวัดสุโขทัย

ตัวอย่างที่ดำรงคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี คือ ทางเดินเชื่อมท่าเรือของชาวบ้านริมแม่น้ำท่าจีน บ้านบางแม่หม้าย จังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพที่ 18) ช่วงน้ำขึ้นสูงจะมีท่าสะพานไม้แผ่นสามแผ่นยื่นต่อไปในแม่น้ำ ส่วนบนพื้นดินได้วางอิฐบล็อกซีเมนต์สมัยใหม่ เพื่อลดความแฉะของดินเฉพาะในบริเวณที่ต้องการสัญจรเท่านั้น ที่เหลือยังคงดินเดิมไว้ ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะตัว นอกจากนี้บริเวณลำน้ำสาขาที่เชื่อมกับแม่น้ำท่าจีน ยังสามารถวางประโยชน์ใช้สอยเป็นพื้นที่ที่เทียบเรือได้อย่างมั่นคงสำหรับขนถ่ายสิ่งของด้านข้างเรือซึ่งสะดวกกว่าหัวเรือ ลักษณะทางเชื่อมต่อนี้จึงมีความสำคัญทางคุณค่าต่อสุพรรณบุรีเป็นอย่างยิ่ง

ภาพที่ 18 บางแม่หม้าย จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 19 ริมแม่น้ำท่าจีน ช่วงบ้านเก่าห้อง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ยังคงเห็นตลิ่งดินสูงในขณะที่ยังไม่ขึ้นสูงมาก แต่ถ้าหากมีปริมาณน้ำมากจะไหลท่วมเอ่อล้นไปท่วมลงทุ่งสุพรรณบุรีเนินดินริมตลิ่งนี้ไม่ชันมาก ทำให้สามารถนำเรือมาเทียบจอดแล้วเดินขึ้นไปได้อย่างสะดวก ส่วนภาพที่ 20 ริมแม่น้ำท่าจีนช่วงบ้านบางแก้ว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นช่วงทางเดินเชื่อมต่อกับเรือแพที่พาดด้วยไม้กระดานที่บางส่วนจมน้ำอยู่และดินที่ถูกปรับให้เรียบในบางส่วน ลักษณะคล้ายบันไดที่เป็นขั้น ๆ ด้านบนเป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กเรียบแม่น้ำท่าจีน มีศาลาเพิงเล็ก ๆ เป็นที่นั่งเล่นของชุมชน

ภาพที่ 19 บ้านเก่าห้อง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 20 บ้านบางแก้ว จังหวัดนครสวรรค์

ตลิ่งริมแม่น้ำป่าสักเก่า ที่ปัจจุบันกลายเป็นแม่น้ำอ้อมไปแล้วนั้น หากแต่ช่วงหน้าน้ำหลาก ระดับน้ำก็สามารถขึ้นสูงกว่าระดับถนนด้านข้างได้ เอกลักษณะที่โดดเด่นคือ ทางถนนสายหลักนี้จะเป็นถนนถมดินสูง ในขณะที่อีกฝั่งหนึ่งเป็นพื้นที่วัดและกลุ่มตึ้นขนาดใหญ่ จะเห็นทางถนนดินที่อยู่ฝั่งตรงข้ามและถนนดินในฝั่งถนนลาดยาง และจะเห็นการตัดหญ้าให้เป็นระเบียบโดยส่วนงานราชการ

ภาพที่ 21 แม่น้ำป่าสักเก่า จังหวัดสระบุรี

ริมแม่น้ำสะแกกรัง ช่วงอำเภอบางเมือง จังหวัดอุทัยธานี จะเห็นตลิ่งดินริมน้ำยังคงสภาพธรรมชาติ ลาดชันสู่บริเวณ วัดอุโปสถารามในช่วงที่ระดับน้ำยังไม่สูงมากนัก ช่วงทางเดินเชื่อมริมน้ำ เนื่องจากเป็นพื้นที่สาธารณะใหญ่จึงมีศาลาท่าน้ำเพื่อให้เรือมาจอดเทียบท่า แล้วเดินขึ้นบันไดทางเดินเชื่อมไปบริเวณวัดได้ นับเป็นการเน้นทางเดินเชื่อมหลักกับศาลาท่าน้ำ ตามภาพที่ 22

ถัดขึ้นไปทางทิศเหนือของวัดอุโปสถาราม ยังเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่ยังคงรักษาสภาพตลิ่งริมน้ำที่มีสภาพต้นไม้เดิม ที่มีขนาดใหญ่เป็นฉากหลัง และมีทางเดินดินตามธรรมชาติร่องรอยจากการสัญจรจากริมน้ำขึ้นไปสู่ที่ราบด้านบน นอกจากนี้ยังเห็น แนวเสาไม้ผ่าที่เชื่อมโยงทางเดินขึ้นจากแพเห็นเป็นแนวชัดเจน ตามภาพที่ 23

ภาพที่ 22 วัดอุโปสถาราม อำเภอบางเมือง จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ 23 ทางขึ้นแพ อำเภอบางเมือง จังหวัดอุทัยธานี

ลงมาทางทิศใต้ของวัดอุโปสถาราม พื้นที่ริมน้ำที่เรียกว่า ริมน้ำเกาะเทโพ (ภาพที่ 24) ก็ยังมีความคล้ายคลึงกับภาพ ด้านบนที่ชาวบ้านยังรักษาสภาพต้นไม้เดิมที่มีขนาดใหญ่เป็นฉากหลัง โดยมีท่าหรือสะพานไม้เชื่อมเป็นทางขึ้นลงของเรือนแพเป็น ช่วง ๆ ทุกระยะ 30 เมตร ถัดมาตามภาพประกอบที่ 25 แสดงกลุ่มต้นไม้ใหญ่เดิมริมฝั่งน้ำ ที่มีการแหวกช่องทางเดินดิน มีต้นไม้ขึ้น ปกคลุมตามธรรมชาติ และมีสายไฟระโยงระยางทำให้เห็นเป็นแนวทางเดินขึ้นฝั่งจากแพหรือเรือที่มีเอกลักษณ์ทางภูมิทัศน์ของอุทัยธานี

ภาพที่ 24 ทางขึ้นแพ อำเภอมือง จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ 25 ทางขึ้นแพและเรือ อำเภอมือง จังหวัดอุทัยธานี

2.2 แหล่งน้ำที่เกิดจากน้ำนิ่ง นา บ่อ หนอง สระ

2.2.1 ขนาดเล็กประเภท นา บ่อ

พื้นที่นาในช่วงหน้าฝนจะมีน้ำขังอยู่ตลอดเวลา เฉลี่ยความสูงไม่เกิน 0.3 เมตร ความกว้างใหญ่ของผืนนาแตกต่างกันตามภูมิภาค ภาคกลางเป็นพื้นที่ราบลุ่มจึงมีขนาดผืนนาที่กว้างขวางสลับกับคันนา สอดคล้องกับวิธีการเก็บเกี่ยวด้วยรถไถ ภาคเหนือมีลักษณะภูมิประเทศที่มีความลาดชัน ส่งผลให้ลักษณะคันนาเกิดเป็นพื้นที่หนองสระขนาดเล็ก สามารถเดินเชื่อมต่อคันนาที่ยกสูงได้ทุกทิศทาง ส่วนเชื่อมที่สำคัญของการเดินคือ ทางขนานชายขอบที่ดิน จากภาพที่ 26 เป็นพื้นที่ชายขอบนา ที่มีหางนาอยู่บนเนินด้านใน มีการทำลานดิน และสร้างรั้วเพื่อกันคน และกันวัวควายมาทำลายผลผลิตทางการเกษตร ส่งผลให้เกิดรูปแบบของทางเดินเชื่อมที่มีลักษณะแปลกตาสามารถเก็บเป็นภูมิทัศน์ที่โดดเด่นของบ้านนาอ่าง จังหวัดแพร่ ภาพที่ 27 เป็นพื้นที่ต่อเชื่อมกับนา ติดกับถนนสายหลักที่เป็นทางสัญจรหลักของหมู่บ้าน เป็นที่รวมพบปะสังสรรค์ยามเย็นก่อนกลับเข้าที่พักอาศัย มีความต่างระดับของความสูง และมีพืชพรรณท้องถิ่นที่ทำให้เกิดภูมิทัศน์เฉพาะถิ่น

ภาพที่ 26 บ้านนาอ่าง จังหวัดแพร่

ภาพที่ 27 บ้านไผ่ปาง จังหวัดลำปาง

ทั้งสองภาพนี้อยู่ที่จังหวัดลำปาง เป็นพื้นที่ราบบริเวณเขาสูง มีลำเหมืองใหญ่เลาะไปตามคันนาและหมู่บ้าน คันนาจึงเสมือนเป็นเส้นทางสัญจรหลักของหมู่บ้านที่เชื่อมโยงไปยังพื้นที่นาอื่น หรือข้ามไปยังหมู่บ้านข้างเคียง ตามภาพที่ 28 - 29

ภาพที่ 28 บ้านไผ่ปง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 29 วัดช่วงกอม จังหวัดลำปาง

2.2.2 ขนาดกลางและใหญ่ หนอง สระ ทะเลสาบ

แหล่งผืนน้ำขนาดใหญ่หลายตารางกิโลเมตร ตัวอย่างเช่น หนองกุดทิง จังหวัดบึงกาฬ มีลักษณะภูมิทัศน์ที่เป็นเอกลักษณ์ คือระดับน้ำที่ขึ้นลงเป็นทุ่งราบเอียงน้อย เรือจึงสามารถเข้าจอดเกยเกือบถึงส่วนแห้งได้ทันที ทำให้ขนส่งสัตว์น้ำจากการประมงผ่านพาหนะมาจอดได้ใกล้ทางขึ้นลงเรือได้สะดวก ส่งผลให้ทางเดินเชื่อมมีลักษณะเป็นลานดินปาดเรียบขนาดพื้นที่ราว 4 ตารางเมตร และมีลักษณะเพิ่มเติมเป็นถนนสูงเหนือน้ำมุ่งเข้าสู่พื้นที่หนอง เพื่อประโยชน์ในการขนส่งจำนวนมากพร้อมกัน ตามภาพที่ 30 - 31

ภาพที่ 30 หนองกุดทิง จังหวัดบึงกาฬ

ภาพที่ 31 หนองกุดทิง จังหวัดบึงกาฬ

2.3 แหล่งน้ำทะเล ชายหาด ปากแม่น้ำ

2.3.1 ชายหาด

พื้นที่ชายหาดชุมชนประมง อำเภอลำสนธิ จังหวัดฉะเชิงเทรา มีลักษณะทางเดินเชื่อมของชาวประมงที่ไม่มีรูปแบบเส้นทางที่ชัดเจน เนื่องจากมีน้ำขึ้นน้ำลงตลอดเวลาจากระดับน้ำทะเล เมื่อน้ำลงก็สามารถเดินได้อย่างสะดวก หากแต่ประเด็นสำคัญคือเมื่อน้ำขึ้นจะมีการใช้ไม้เนื้อแข็งปักลงบนทรายเพื่อเป็นหลักในการผูกเรือ และเป็นหลักหมายตาของการเดินเท้าเพื่อไปยังที่พักอาศัย โดยผ่านกลุ่มพืชคลุมดินจำพวกผักบุ้งทะเล และกลุ่มแนวต้นมะพร้าวหรือไม้ใหญ่ ตามภาพที่ 32

ภาพที่ 32 ชายหาดชุมชนประมง อำเภอลำสนธิ จังหวัดฉะเชิงเทรา

2.3.2 ปากแม่น้ำ

ทางเดินเชื่อมของชาวประมงบริเวณปากแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ป่าโกงกาง มีลำพูและลำแพนขึ้นกันแน่น การเดินทางลงไปยังปากแม่น้ำเกือบทั้งหมด เป็นการเดินทางผ่านสะพานไม้ไผ่ลอยตัวเพื่อเชื่อมจากตัวบ้านพักอาศัยด้านในไปยังพื้นที่ผูกเรือหรือท่าเรือของแต่ละบ้าน จากภาพที่ 33 บริเวณปากแม่น้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มมีการพัฒนาจากส่วนการปกครองท้องถิ่น ด้วยการใช้หินทิ้งและนำท่อปูนมาวาง แล้วนำหินใหญ่ใส่เข้าไปเพื่อลดผลกระทบจากคลื่นทะเล ทำให้สภาพแวดล้อมเดิมเริ่มสูญหายแต่ยังเหลือทางเดินลงที่ยังคงเอกลักษณ์สำคัญของท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ 33 ทางลงปากแม่น้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

3. บทสรุป

ความคุ้นเคยของคนไทยที่เห็น “ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำ ประเทศไทย” ตามที่ได้จำแนกมาแล้วนี้ เป็นเพียงการจำแนกออกมาโดยใช้แนวคิดของ วิถีชีวิตและการใช้งานจริงจนถือเป็นวัฒนธรรมของคนริมน้ำ โดยจะนำไปสู่การการยกฐานะให้เห็นความสำคัญในระดับ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม อันจะเป็นการทำให้เห็นคุณค่าในประเด็นที่จะต้องสำรวจและเก็บไว้ให้ทันก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะต้องศึกษาลงลึกไว้ให้มีความหลากหลายและจำนวนมากพอก่อนที่จะหมดไป

เมื่อได้จำนวนที่มากเพียงพอแล้ว นักออกแบบสามารถนำภูมิทัศน์วัฒนธรรม “ทางเดินช่วงต่อเชื่อมริมน้ำ ประเทศไทย” นี้ไปต่อยอดเพื่อการอนุรักษ์ และออกแบบร่วมให้เกิดคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของประเทศไทยสืบไป

9. เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ครองขวัญ ปานปน. (ม.ป.ป.) ระบบนิเวศในน้ำ บทเรียนออนไลน์วิชาชีววิทยา. สืบค้นจาก <https://sites.google.com/site/sciencekrongkwan/content01/content0111>
- นิตดา หงษ์วิวัฒน์. (2544). *อาชีพกับทะเล*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดดเพ็ญเด็ก.
- ส.พลายน้อย. (2544). *ชีวิตตามคลอง* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สายธาร.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). *น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เอ็นเอสพี พรินติ้ง กรุ๊ป.
- แหล่งน้ำ. (2564, 10 ตุลาคม). ใน *วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี*. สืบค้นจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%81%E0%B8%AB%E0%B8%A5%E0%B9%88%E0%B8%87%E0%B8%99%E0%B9%89%E0%B8%B3>

ภาษาอังกฤษ

- Chulalongkorn University, Faculty of Architecture. (2003). *Proceeding international workshop water based cities planning and management (2002: Bangkok)*, Venue Sol Twin Towers Hotel Rama VI Road, Bangkok, Thailand. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Richard Marshall. (2001). *Waterfronts in Post-industrial Cities*. London: Spon Press.